

NECROLOGY

ՄԱՀԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԳԱԲՐԻԵԼԼԱ ՈՒԼՈՒՀՈԶՅԱՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

2016 թ. նոյեմբերի 29-ին երկարատև հիվանդությունից հետո Իտալիայի Պարմա քաղաքում վախճանվեց Բոլոնիայի համալսարանի հայագիտական հետազոտությունների և հայագիտական դասընթացի հիմնադիր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ, Գաբրիելլա Ուլուհոջյանը: Նա մեծ ավանդ ունի Հայրենիք-Սփյուռք կապերի սերտացման, Հայաստան-Իտալիա գիտակրթական կապերի հաստատման ու խորացման և տարբեր հայագիտական ծրագրերի իրականացման գործում:

Մեծ է նրա վաստակը հայագիտության բնագավառում. հայրենիքի նկատմամբ ունեցած սիրո և տքնանքի արդյունքներ են նրա մեծարժեք աշխատությունները, որոնք միշտ վառ են պահելու նրա հիշատակը:

Հայագիտությունն Իտալիայում խոր արմատներ ունի: Մեծ է այդ բնագավառում Մխիթարյան միաբանության ներդրումը: Գաբրիելլա Ուլուհոջյանին հաջողվել է իր ներդրումն ունենալ Իտալիայում հայագիտության զարգացման գործում՝ հայագիտության դասընթացներ կազմակերպելով իտալա-

կան համալսարանական կրթության համակարգում՝ Բոլոնիայի համալսարանում՝ ներգրավելով հայագիտության նվիրյալ իտալացի հետազոտողների:

Գաբրիելլա Ուլուհոջյանը ծնվել է 1934 թ. հուլիսի 22-ին: Հայագիտության նկատմամբ սերը ժառանգել էր հորից, որն ավարտել էր Վենետիկի մխիթարյանների Մուրադ-Ռաֆայելյան դպրոցը: Ավարտելով լիցեյը, Գ. Ուլուհոջյանը 1953 թ. ընդունվում է Միլանի կաթոլիկ համալսարանի բանասիրության և փիլիսոփայության բաժինը: Ուսումնառության շրջանում Ջիանկառլո Բոլոնիեզիի դեկավարությամբ, նա մեծ հաջողություններ է ցուցաբերում հնդեվրոպական լեզվաբանության բնագավառում և կրթության երրորդ տարուց մասնագիտանում է դասական լեզուների և բանասիրության խնդիրներում, միաժամանակ խորացնելով գիտելիքները գրաբարի և արևմտահայերենի մեջ:

Համալսարանն ավարտելուց հետո, Գ. Ուլուհոջյանին գիտահետազոտական իր ծրագրի մեջ է ներգրավում նշանավոր բյուզանդագետ, պրոֆ. Ագուստինո Պերտուզին, առաջարկելով Գեորգ Պիսիդացու «Վեցալեից»-ի քննական բնագիրը զուգադրել միջնադարյան հայերեն թարգմանության հետ: Այս թեմայի հետ շփումը Գ. Ուլուհոջյանին մոտեցնում է Հունարան դպրոցի թարգմանություններին առնչվող խնդիրներին: Աշխատանքի ընթացքում գիտական լայն հետաքրքրություններ ունեցող հետազոտողը համագործակցում է նաև սլավոնագետ Ջուզեպե Ֆերմելլայի հետ, որը նույն ծրագրի շրջանակներում կազմում էր Գեորգ Պիսիդացու երկի հին սլավոներեն բնագիրը: 1958 թ. նա գերազանց պաշտպանում է իր ավարտաճառը և ստանում դոկտորի գիտական աստիճան: 1959 թ. Գ. Ուլուհոջյանը հրապարակում է Գեորգ Պիսիդացու «Վեցօրեից»-ի հայերեն միջնադարյան թարգմանությանը վերաբերող իր առաջին գիտական հոդվածը: Պետական մրցույթ հաղթելով, ստացավ իր պաշտոնը իտալական պետական ուսումնական հաստատություններում, որտեղ 13 տարի դասավանդեց հին հունարեն և լատիներեն:

Գ. Ուլուհոջյանի գիտական կյանքում մեծ դեր է խաղացել 1967 թ. Բուխարեստում կայացած Լեզվաբանների միջազգային Ժ կոնգրեսը, ուր նա կապեր է հաստատում Խորհրդային Հայաստանի լեզվաբանության դպրոցի ներկայացուցիչների հետ, ապա՝ գիտական գործուղումներ իրականացնում Խորհրդային Հայաստան: 1972–73 թ. տասն ամսով և 1979–1980 թ. չորս ամսով եղավ Հայաստանում իրրև ստաժոր: Այս ընթացքում հաճախեց Երևանի Պետական Համալսարանի գրաբարի, արևելահայերեն, հայ հին և արդի գրականության դասընթացները և Մաշտոցի անվան Մատենադարանում սկսեց ուսումնասիրել Բարսեղ Կեսարացու «Գիրք Հարցողաց» հայերեն թարգմանության ձեռագրերը, պատրաստելով երկի գիտահամեմատական հրատարակությունը: Պաշտպանելով երկրորդ աստիճանի դոկտորական ավարտաճառ,

1973 թ. Բոլոնիայի համալսարանի պատմության բաժանմունքի տնօրեն, պրոֆ. Լուիջի Հեյմանի հովանավորությամբ հիմնադրում է Հայ գրականության և լեզվի ուսումնասիրության դասընթաց, որի հիման վրա էլ 1982 թ. ստեղծվում է համանուն ամբիոնը: Գ. Ուլուհոջյանը ստանում է պրոֆեսորի կոչում: 1973 թ.-ից մինչև 1982 թ. Բոլոնիայի Պետական Համալսարանի Բանասիրական ֆակուլտետում վարել է Հայոց լեզվի և գրականության դասընթացը: 1982 թ. հաղթելով պետական մրցույթում, նա հաստատվեց նույն տեղում իբրև Հայագիտության ամբիոնի վարիչ, նախ Լեզվագիտության Ինստիտուտում և ապա Միջնադարյան Պատմության բաժնում: Այս տարիների ընթացքում կարողացել է ամրապնդել Բոլոնիայի Համալսարանի մեջ Հայոց լեզվի ուսումնասիրությունը: Այնուհետև Գ. Ուլուհոջյանը ձեռնամուխ է լինում Բարսեղ Կեսարացու միջնադարյան հայերեն թարգմանությունների հետազոտությանը՝ հիմք ունենալով ՄՄ-5595 (1276 թ.) մատենանը: Այդ աշխատանքի արդյունքը Բարսեղ Կեսարացու «Գիրք Հարցողաց»-ի հրատարակությունն էր (CSCO, v.536–437, Scr.arm. t. 19–20, Lovanii, 1993):

1979-ից մինչև 1989 թվականը Միլանի Հայ Ուսումնասիրության և Վավերագրումի Կենտրոնի հետ մասնակցելով կազմակերպված գիտարշավներին դեպի Պարսկաստան (1976 և 1977) և ուսումնասիրելով այնտեղի հայերեն վիմագիր արձանագրությունները, հրատարակեց մենագրություն Ս. Ստեփաննոս Նախավկայ վանքի արձանագրությունների վերաբերյալ: Վերոնշյալ տարիներին նա «Հայ ճարտարապետության վավերագիրներ» շարքի խմբագրության անդամ էր:

Այսպիսով, նրա հետաքրքրությունների ոլորտում մշտապես եղել է վիմագրությունը, և նա թարգմանել ու հրատարակել է նաև Անիի (REArm, 23), Պարսկահայքի «Հիւսիսային Իրանի հայկական ճարտարապետական յուշարձանների վիմագրությունը» [Iscrizioni sui monumenti architettonici armeni dell'Iran settentrionale], Patma-banasirakan Handes, (1979), 1, pp. 143–153, Հին Ջուղայի Ս. Ստեփաննոս եկեղեցու Silloge delle epigrafi armene di S. Stefano di Giulf, (Ricerca sull'Architettura Armena, 22), Milano 1981. («Due epigrafi di donazione a S. Stefano di Giulf», Bazmavep, 140/1–2 (1982), pp. 173–180.) և Ջենովայի «Epigrafi armene a Genova», Studi Orientali e Linguistici, 3 (1986) [= Miscellanea in onore di L. Heilmann per il Suo 75' compleanno, Bologna 1987], pp. 99–108 արձանագրությունները:

Հայագիտությունը երախտապարտ է Գ. Ուլուհոջյանին Դեոդադ Փափազյանի (1996, 1999) և մի շարք այլ գործիչների արխիվների հայտնաբերման (1978, 1991, 1996, 2000, 2001), 18–20-րդ դարերի հայ-իտալական փոխհարաբերությունների պատմության (1985, 2003, 2004), Իտալիայում հանգրվանած հայկական ձեռագրերի հետազոտության (Bologna, 2003) համար:

Գ. Ուլուհոջյանի աշխատանքների մեջ հատկապես արժեքավոր է Բոլոնիայի գրադարանում պահպանված Եղիա Քյոմուրճյանի կողմից կոմս Մարսիլիի պատվերով 1691 թ. կազմված հայկական եկեղեցիների և սրբավայրերի քարտեզի հայտնաբերումն ու գիտական հրատարակությունը (*Un'antica mappa dell'Armenia. Monasteri e santuari dal I al XVII secolo*, Ravenna, 2000), ինչպես նաև Փավստոս Բուզանդի Հայոց պատմության իտալերեն թարգմանությունը (Milano, 1997):

Նրա հետազոտությունները տարածվում են լեզվաբանության, բանասիրության, հնագրության, մանրանկարչության, վիմագրության, գրականության, արվեստի, քաղաքական և հոգևոր պատմության, աշխարհագրության, բանահյուսության ասպարեզներում: Հետաքրքրությունների լայն շրջանակով մեծավաստակ գիտնականը ընդգրկել էր նաև Բոլոնիայի հայագիտության ամբիոնի իր ուսանողներին: Գիտահետազոտական իր բեղուն գործունեությունը նա կարողացավ շաղկապել դասախոսական արդյունավետ աշխատանքի հետ: Հայագիտության մեջ իրենց գիտական ներդրումներով հայտնի են Գ. Ուլուհոջյանին աշակերտած Ժնևի համալսարանի հայագիտության ամբիոնի վարիչ Վալենտինա Կալցոլարին, Բոլոնիայի համալսարանում ամբիոնի վարիչի պաշտոնում իր ուսուցչին հաջորդած Աննա Շիրինյանը, Մարկո Բայսը և շատ ուրիշներ:

Նրա ջանքերով իրականացվեց Բոլոնիայի և Երևանի համալսարանների միջև դասախոսների փոխանակման և գործակցության պայմանագրի ստորագրությունը: Պայմանագիրը ստորագրվեց 1988 թ. և վերանորոգվեց 1997 թ. Բոլոնիայի Համալսարանի ռեկտորի Հայաստան այցելության ընթացքում: Այս պայմանագրի շնորհիվ, մոտավորապես տասնհինգ հոգի յուրաքանչյուր կողմից այցելեցին Երևան և Բոլոնիա՝ ընձեռնելով ավելի խոր փոխադարձ ճանաչումի հնարավորություն:

1996 թ. Գ. Ուլուհոջյանին շնորհվեց ՀՀ ԳԱԱ-ի պատվավոր դոկտորի կոչում: 2008 թ. նոյեմբերի 28-ին նա ընտրվել է ՀՀ ԳԱԱ արտասահմանյան անդամ Պատմության և բանասիրության գծով:

Գ. Ուլուհոջյանի ծննդյան 70-ամյակին էր նվիրված նրա գործընկերների և աշակերտների կողմից Բոլոնիայի համալսարանում պատրաստված գիտական հոդվածների հրեյանական արժեքավոր ժողովածուն.¹

¹ BNAGIRK YISATAKAC «DOCUMENTA MEMORIAE» Dall Italia e dall Armenia, Studi in onore di Gabriella Uluhogian / A cura di Valentina Calzolari, Anna Sirinian, Boghos Levon Zekiyan, Bologna, Dipartimento di Paleografia e Medievistica, Alma Mater Studiorum - Università di Bologna, 2004, 405 p. [Բնագիրը հիշատակաց. Իտալիայից և Հայաստանից: Հետազոտություններ Գաբրիելյա Ուլուհոջյանի պատվին / խմբագրությամբ Վալենտինա Կալցոլարիի, Աննա Շիրինյանի, Լևոն Չեքիյանի, Հնագրության և միջնադարագիտության բաժանմունք, Բոլոնիայի համալսարան, 2004, 405 էջ]:

Գարրիելլա Ուլուհոջյանը գիտական զեկուցումներով մասնակցել է բազմաթիվ միջազգային գիտաժողովների: Անդամ էր միջազգային և իտալական գիտական տարբեր ընկերակցությունների. ՀՀՄԸ – Հայկական Հետազոտությունների Միջազգային Ընկերակցություն (AIEA), հիմնադիրներից է Պո – Արաքս Ընկերակցության և այլն:

1991-ից Revue des Études Arméniennes գիտական խորհրդի անդամ է: Հաջողությամբ կազմակերպել է բազմաթիվ հայագիտական ցուցահանդեսներ և գիտաժողովներ, որից հիշարժան են Միլանի Կաթողիկե Համալսարանում 1979 թ. կայացած հայ հնատիպ գրքերի ցուցահանդեսը և 1981թ. Միլան-Վիչենցա-Վենետիկում Հայ արվեստի նվիրված Միջազգային Գ. Միմպոզիումը: 1988 թ. Հայ արվեստի նվիրված միջազգային Ե. Միմպոզիումի առթիվ Բոլոնիայում կազմակերպեց կյոռ սեղան «Բոլոնիա և Հայերը» թեմատիկայով: 1999 թ. նրա նախաձեռնությամբ Բոլոնիայում տեղի ունեցավ «Հայկական հետազոտությունների միջազգային ընկերակցության» (AIEA)-ի Ե. գիտաժողովը, իսկ 1998 թ.՝ Armin Wegner-ին նվիրված ցուցահանդեսը՝ Ռավեննայի և Բոլոնիայի համալսարաններում:

Գարրիելլա Ուլուհոջյանը այն անհատներից էր, որ կարող էր բարոյապես իրեն վարձատրված համարել, քանի որ սեփական վաստակով ու գործունեությամբ լիովին հատուցել է իր որդիական պարտքը հարազատ ժողովրդի հանդեպ և բարի ժառանգություն թողել իր բոլոր գործընկերներին ի հիշատակ:

Բարխուդարյան Վ., ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Բոզոյան Ա., պատմական գիտությունների դոկտոր

Չոբանյան Պ., պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գ. ՈՒԼՈՒՀՈՋՅԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մենագրություններ

Silloge delle epigrafi armene di S. Stefano di Giulfra, (Ricerca sull'Architettura Armena, 22), Milano 1981.

Bibliography of Armenian Dictionaries, in ,Rivista di Studi Bizantini e Slavi», V (1985), estratto a parte di pp. 103.

Basilio di Cesarea. Il Libro delle Domande (Le Regole), edito e tradotto da G. U., (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 536–537; Scriptores Armeniaci, 19–20), Lovanii 1993.

P'awstos Buzand. Storia degli Armeni, introduzione e cura di G. U., traduzione di M. Bais e L.D. Nocetti, note di M. Bais, Milano 1997.

Un'antica mappa dell'Armenia. Monasteri e santuari dal I al XVII secolo, Ravenna 2000. [In collaborazione con A. Sirinian], Forme di comunicazione nel Medioevo. Copisti e miniatori armeni, Bologna 2003.

Gli armeni, il Mulino, Universale Paperbacks, Bologna 2009 [rist. 2013, 2015], pp. 228.

Catalogo dei manoscritti armeni delle Biblioteche d'Italia, («Indici e Cataloghi, Nuova Serie XX»), Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, Roma 2010, pp. 459.

Հոդվածներ

«Contributi allo studio della traduzione armena dell'Hexaameron di Giorgio di Pisidia», Atti del Sodalizio Glottologico Milanese, 12/1–2 (1959), pp. 19–27.

«Contributi allo studio della tradizione manoscritta del Basilio armeno: I) il mscr. 5595 di Erivan», Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere, 109 (1975), pp. 210–225.

«Tecnica della traduzione, particolarità lessicali, calchi sintattici della versione armena dell'Asceticon di Basilio», Handes Amsorya, 89/10–12 (1975), coll. 405–422.

«Note sul testo della traduzione armena dell' «Asceticon» di S. Basilio Magno», Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere. Classe di Lettere, 110 (1976), pp. 114–122.

«Testimonianze epigrafiche della presenza degli armeni nell'Azerbaigian iraniano», in Iran, I, (Ricerca sull'Architettura Armena, 17), Milano 1977, pp. 149–183.

«Il Fondo armeno della Biblioteca Palatina di Parma», in Atti del Primo Simposio Internazionale di Arte Armena (Bergamo, 28–30 giugno 1975), [a cura di G. Ieni e L.B. Zekiyan], San Lazzaro–Venezia 1978, pp. 746–760.

«Manoscritti e codici miniati armeni», in Corso di Cultura Armena I, (Ricerca sull'Architettura Armena, 20), Milano [1979], pp. 133–138.

«Indirizzi della poesia armena moderna», ibid., pp. 207–215.

«Հիւսիսային Իրանի հայկական ճարտարապետական յուշարձանների վիճագրությունը» [Iscrizioni sui monumenti architettonici armeni dell'Iran settentrionale], Patma-banasirakan Handes, (1979), 1, pp. 143–153. ripubblicato in “The Second International Symposium on Armenian Art, Collection of Reports”, Erevan 1981, vol. II, pp. 201–210 (in arm.).

«Le epigrafi del monastero di S. Stefano Protomartire», in S. Stephanos, (Documenti di Architettura Armena, 10), Milano 1980, pp. 10–17.

«Repertorio dei manoscritti della versione armena di S. Basilio di Cesarea», in Basil of Caesarea: Christian, Humanist, Ascetic. A Sixteen-Hundredth Anniversary Symposium, II, ed. by P.J. Fedwick, Toronto 1981, pp. 571–588.

«Nota sui dialetti armeni parlati nell’Azerbaigian iraniano», Bazmavep, 139/1–2 (1981), pp. 200–210.

[In collaborazione con H.L. Zakarian], «Aspetti della situazione linguistica di Erevan (RSS d’Armenia)», Studi italiani di linguistica teorica ed applicata, 10/1–3 (1981), pp. 427–438.

«Due epigrafi di donazione a S. Stefano di Giulfa», Bazmavep, 140/1–2 (1982), pp. 173–180.

«Abraham Petros Ardzivian, primo patriarca armeno cattolico», Studi e Ricerche sull’Oriente Cristiano, 6/1 (1983), pp. 3–17.

«Un rotolo manoscritto inedito del Museo Storico di Sofia», in Atti del Terzo Simposio Internazionale di Arte Armena (Milano–Vicenza–Castelfranco V.-Piazzola sul Brenta–Venezia, 25 settembre–1’ ottobre 1981), [a cura di G.U e G. Ieni], San Lazzaro–Venezia 1984, pp. 605–614.

«Le testimonianze epigrafiche», in Ani, (Documenti di Architettura armena, 12), Milano 1984, pp. 72–83.

Bibliography of Armenian Dictionaries, in Rivista di Studi Bizantini e Slavi, 5 (1985), pp. 197–291 [estratto a parte].

«La pubblicistica armena a Tiflis intorno alla metà del XIX secolo», in Georgica, I, a cura di L. Magarotto e G. Scarcia, Roma 1985, (Quaderni del Seminario di Iranistica, Uralo-Altaistica e Caucasologia dell’Università degli Studi di Venezia, 22), pp. 67–81.

«Lingua e cultura scritta», in A. Alpago Novello [et al.], Gli Armeni, Milano 1986, pp. 115–130.

«Sur l’onomastique des œuvres de traduction: la version arménienne des Progymnasmata de Théon», Studi italiani di linguistica teorica ed applicata, 15/1–3 (1986), pp. 97–106.

«Epigrafi armene a Genova», Studi Orientali e Linguistici, 3 (1986) [= Miscellanea in onore di L. Heilmann per il Suo 75’ compleanno, Bologna 1987], pp. 99–108.

«La tradizione manoscritta della versione armena dell’Asceticon di S. Basilio», Le Muséon, 100 (1987), pp. 363–375.

«Problèmes d’onomastique dans la version arménienne des Progymnasmata de Théon», Handes Amsorya, 101 (1987), pp. 669–675.

«Studenti armeni a Bologna nella cerchia del Mezzofanti», Il Carrobbio, 14 (1988), pp. 324–331.

«Տեառն ասելով. յունարենի բացարձակ սեռականի թարգմանությունը Բարսեղ Կեսարացու հայերեն բնագրում» [La traduzione del genitivo assoluto greco nel testo armeno di Basilio di Cesarea], Patma-banasirakan Handes, (1989), 1, pp. 167–176.

«Pietro Caraloff di Tiflis, studente a Bologna (1805)», in L'URSS. La Russia e i popoli dell'Unione Sovietica: cinque secoli di rapporti con Bologna e l'Italia. Atti del Convegno Bologna–Nations, Milano 1990, pp. 183–188.

«Nel mondo meraviglioso dei manoscritti», in Gli Armeni in Italia. Հայերը Իտալիոյ մէջ, [catalogo della mostra: Venezia–Padova, 9 settembre 1990–20 gennaio 1991], a cura di B.L. Zekiyan, Roma 1990, pp. 82–85.

«Bologna e gli Armeni», in Atti del Quinto Simposio Internazionale di Arte Armena (Venezia–Milano–Bologna–Firenze, 28 maggio–5 giugno 1988), [a cura di B.L. Zekiyan], San Lazzaro–Venezia 1991, pp. 531–538.

«In margine alla versione armena dello “Hexaameron” di Giorgio Pisida», Rivista di Bizantinistica, 1/1 (1991), pp. 91–109.

«Il Card. Mezzofanti tra armeno e Armeni», in La benedizione di Babele. Contributi alla storia degli studi orientali e linguistici, e delle presenze orientali, a Bologna, a cura di G.R. Franci, (Studi e testi orientali, 3), Bologna 1991, pp. 137–150.

«La tradizione medievale armena sull'origine delle Regole di San Basilio», Studi e ricerche sull'Oriente cristiano, 14/3 (1991), pp. 341–346.

«Նկատողություններ Գեորգ Բիսիդեսի «Վեցօրեայի» հայերեն թարգմանության մասին» [Osservazioni sulla traduzione armena dello Hexaameron di Giorgio di Pisidia], Banber Erevani Hamalsarani (1992), 1, pp. 167–173.

«Les églises d'Ani d'après le témoignage des inscriptions», Revue des études Arméniennes, n.s. 23 (1992), pp. 393–417 [rist. anast. in Ani. World Architectural Heritage of a Medieval Armenian Capital, ed. by S.P. Cowe, Leuven 2001, pp. 23–37].

«Traduzioni armene di testi bizantini: problemi di edizione», Rivista di Bizantinistica, 3 (1993), pp. 421–432.

«Բոլոնիայի հայերեն ձեռագիր թիվ 3291» [Il ms. 3291 di Bologna], Banber Erevani Hamalsarani (1993), 2, pp. 105–114.

«L a Bologna la perduta “Geografia” di Eremia Čelebi K'ēdōmiwrčean», Bazmavep, 152 (1994), pp. 361–377.

«Բարսեղ Կեսարացու «Գիրք հարցողաց» երկի հայերեն թարգմանությունը (Բնագրագիտական քննությունը)» [La traduzione armena del Libro delle Domande di Basilio di Cesarea], Erevan 1994 [dissertazione per il

conferimento del titolo di Dottore honoris causa dell'Accademia delle Scienze della Repubblica d'Armenia].

«Luigi Ferdinando Marsili e il catolicos armeno Yakob Jułayec'ı», in *Ad limina Italiae. Ան դրուխ Իտալիոյ*. In viaggio per l'Italia con mercanti e monaci armeni, a cura di B.L. Zekian, (Eurasistica. Quaderni del Dipartimento di Studi Eurasiatici. Università degli Studi Ca' Foscari di Venezia, 37), Venezia 1996, pp. 199–216.

«Notizia preliminare sul Fondo “Deodato Papasian” presso la Biblioteca Ariostea di Ferrara», *ibid.*, pp. 217–227.

«I luoghi e i modi della trasmissione del sapere in Armenia nel V secolo», in *Il Caucaso: cerniera fra culture dal Mediterraneo alla Persia (secoli IV–XI)*. XLIII Settimana di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo (20–26 aprile 1995), I, Spoleto 1996, pp. 521–551.

«Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեանի նորայայտ քարտէզը» [La Mappa di Eremia Č'ēlēpi K'ēōmiwrĉean recentemente rinvenuta], *Patma-banasirakan Handes*, (1997), 2, pp. 185–188.

«A proposito della traduzione italiana di P'awstos Buzand. Problemi e proposte di soluzione», *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 50/1–3 (1997) [= *Festschrift E. Schütz*], pp. 321–328.

«Trésors arméniens dans les bibliothèques d'Italie», in *Travaux du Deuxième Congrès Mondial Scientifique Arménien*, Paris 1998, pp. 94–97.

[In collaborazione con S. Mancini Lombardi], «Due redazioni per il Romanzo di Alessandro armeno: tessere di un mosaico perduto?», in *La diffusione dell'eredità classica nell'età tardoantica e medievale. Il «Romanzo di Alessandro» e altri scritti. Atti del Seminario internazionale di studio (Roma–Napoli, 25–27 settembre 1997)*, a cura di R.B. Finazzi e A. Valvo (*L'eredità classica nel mondo orientale*, 2), Alessandria 1998, pp. 157–174.

«La versione armena dei Progymnasmata di Elio Teone: una miniera per il recupero dei testi classici», *Eikasmgs*, 9 (1998), pp. 219–224 [poi rist., cf. n' 59].

«V secolo: il “Secolo d'oro”», in *Roma–Armenia*, [catalogo della mostra: Salone Sistino, Biblioteca Apostolica Vaticana, 25 marzo–16 luglio 1999], a cura di C. Mutaġian, Roma 1999, pp. 83–88.

«Deodato Papasian, il Privilegio di Leone III ai Genovesi e il reliquiario di Skevra», *ibid.*, pp. 278–279.

«Nella città che nella loro lingua si chiama “Bologna”. Una fratellanza antica, gli armeni in terra bolognese», *Saecularia Nona*, 14, Annual, (1998/99) [= *Bologna University 900th Anniversary Review*], Bologna 1999, pp. 63–68.

«La collezione di manoscritti della biblioteca di San Lazzaro», in *San Lazzaro degli Armeni. L'isola, il monastero, il restauro*, a cura di M. Maguolo e M. Bandera, Venezia 1999, pp. 121–131.

«Un documento dimenticato del Fondo Marsili: la Mappa Geografica della Chiesa armena di Eremia Čelebi Keomiurdjian», *Atti della Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna. Classe di Scienze Morali. Rendiconti* (a.a. 1994–1999) [2000], pp. 41–49.

«Signes, cartes, écritures: sur les traces du chemin culturel des Arméniens», *Aštanak*, 3 (2000), pp. 153–161.

«Եղիշէի «Խրատ յաղագս միանձանց»-ը եւ նրա առնչութիւնները շրջակայ մշակոյթի հետ (մեկնաբանութեան փորձ) [L'esortazione ai solitari di Elišē: un'interpretazione alla luce delle culture finitime], in Հայաստանը եւ քրիստոնէայ Արեւելքը / *Armenia and Christian Orient*. [Atti del Simposio Internazionale: Erevan, 14–19 settembre 1998, a cura di P.M. Muradyan], Erevan 2000, pp. 341–346.

«I Vangeli in Armenia», in *I Vangeli dei Popoli. La Parola e l'immagine del Cristo nelle culture e nella storia*, [catalogo della mostra: Città del Vaticano, Palazzo della Cancelleria, 21 giugno–10 dicembre 2000], a cura di F. D'Aiuto, G. Morello, A.M. Piazzoni, Città del Vaticano–Roma 2000, pp. 53–59.

«Ricerche filologico-linguistiche su antiche traduzioni armene di testi greci: fra “archeologia” e attualità», *Lexis*, 18 (2000), pp. 181–192.

«Basilio il Grande, l'Armenia e gli armeni», in *Basilio tra Oriente e Occidente. Convegno Internazionale «Basilio il Grande e il monachesimo orientale»*, Cappadocia 5–7 ottobre 1999, Comunità di Bose, 2001, pp. 181–208.

«Hrand Nazariantz e Antonio Basso: pagine inedite di un'amicizia», in *Armenian History Materials in the Archives of Central Europe*, [ed. by G. Uluhogian], Yerevan 2001, pp. 116–136.

«Linguistica e filologia armena negli ultimi cinquant'anni a Milano», in *Cinquant'anni di ricerche linguistiche: problemi, risultati e prospettive per il terzo millennio*. Atti del IX Convegno internazionale di linguisti, Milano, 8–9–10 ottobre 1998, a cura di R.B. Finazzi e P. Tornaghi, Alessandria 2001, pp. 623–631.

«La versione armena dei Progymnasmata di Elio Teone: miniera per il recupero dei testi classici», in *Autori classici in lingue del Vicino e Medio Oriente*. Atti del VI, VII e VIII Seminario sul tema: Recupero di testi classici attraverso recezioni in lingue del Vicino e Medio Oriente, Milano 5–6 ottobre 1987, Napoli, 5–6 dicembre 1988, Bologna 13–14 ottobre 1989, a cura di G. Fiaccadori, Roma 2001, pp. 139–144 [rist., con lievi differenze, del n° 46].

«Ricerche filologico-linguistiche su antiche versioni armene di testi greci», *ibid.*, pp. 315–323.

«Note sull’attività filologica e linguistica dei Mechitaristi di San Lazzaro», *Rassegna Armenisti Italiani*, 5 (2002) pp. 5–9.

«Գանձասարի Կաթողիկոսութիւնն ըստ Երեմիա Չելեպի Քէօմիւրճեանի քարտէզի (1691 թ.)» [Il Catolicosato di Ganjasar secondo la Mappa di Eremia Č’ēlēpi K’ēōmiwrčean (a.D. 1691)], *Patma-banasirakan Handes*, (2003), 1, pp.158–165.

«Un tardo apocrifo armeno relativo a Costantino il Grande: la “Lettera dell’amicizia e dell’unione”», *Bizantinistica. Rivista di Studi Bizantini e Slavi*, ser. II, 5 (2003), pp. 369–385.

«Tra documentazione e filologia: le scuole mechitariste di Venezia e Vienna», in *Gli Armeni e Venezia. Dagli Sceriman a Mechitar: il momento culminante di una consuetudine millenaria. Relazioni presentate al Convegno Internazionale di Studio promosso dall’Istituto Veneto di Lettere, Scienze ed Arti l’11, 12 e 13 ottobre 2001, nel III Centenario della fondazione dei Padri Armeni Mechitaristi di Venezia*, a cura di B.L. Zekiyan e A. Ferrari, Venezia 2004, pp. 223–237.

«Monasteri e santuari nella Mappa di Eremia ħelebi Kēōmiwrčean (1691): una testimonianza della spiritualità armena», in *La spiritualità armena nei secoli X–XII. Atti della I settimana di studio sulla spiritualità armena (Isola di San Lazzaro–Venezia, 3–8 settembre 2002)*, [Venezia, 2004], pp. 103–123.

«Un inedito medievale armeno su Filone», in A.M. Mazzanti – F. Calabi (a cura di), *La rivelazione in Filone di Alessandria: natura, legge, storia. Atti del VII Convegno di studi del Gruppo italiano di ricerca su Origene e la Tradizione Alessandrina*, Bologna 29–30 settembre 2003, Villa Verucchio 2004, pp. 249–252.

«La Chiesa armena oggi: uno sguardo alla sua storia e alle sue istituzioni», (testo della conferenza tenuta presso il Centro Pattaro a Venezia il 15 ottobre 2003), in *Appunti di Teologia. Notiziario del Centro Pattaro di Venezia*, 2004 (XVII), n. 1, pp. 1–4.

«Sulle rive del medio Arasse: frammenti di storia armena», in G. Macchiarella (a cura di), *Alpaghian. Raccolta di Scritti in onore di Adriano Alpago Novello*, 2005. Webfestschrift on-line.

«Armeni a Ravenna», in *Ravenna da capitale imperiale a capitale esarcale. Atti del 17° Congresso internazionale di studio sull’alto Medioevo: Ravenna, 6–12 giugno 2004*, Spoleto 2005, vol. I, pp. 537–558.

«Il catalogo dei manoscritti armeni dispersi nelle biblioteche italiane» (in arm.), in *Armenian Studies Today and Development Perspectives*, Atti del

congresso internazionale, Erevan 15–20 settembre 2003, Erevan 2004, pp. 297–302.

«Un itinerario agli studi armeni: riflessioni di un'armena della diaspora», *Rassegna degli Armenisti Italiani*, VIII (2005), pp. 2–7.

«Un armeno al servizio del re di Sardegna: premesse per una ricerca sul barone Deodato Papasian», *Bazmavep*, 164/1–4 (2006), pp. 494–514.

«L'attività filologica dei Mechitaristi di Venezia», in *Giornate dell'Amicizia italo-armena*. Ottobre–novembre 2005, Erevan 2005, pp. 248–249.

«Il Santo Segno del Signore: considerazioni sul culto della Croce e sulla sua diffusione in Armenia», in *La tua Croce Signore Gesp sia per noi rifugio*. Atti della II Settimana di Studio sulla Spiritualità Armena. Isola di San Lazzaro–Venezia, 8–14 settembre 2003, Beirut 2006, pp. 99–116.

«Occhi armeni alla corte di Persia», in A. Panaino – A. Piras (a cura di), *Proceedings of the 5th Conference of the Societas Iranologica Europaea – Ravenna 6–11 October 2003*, Mimesis, Milano 2006, vol. I, pp. 747–756.

«Presenze armene a Lucca e in Toscana in età tardo-medievale e moderna», *Actum Luce*. Rivista di studi lucchesi, XXXV/1 (Marzo 2006) [2007], pp. 29–49.

«The Pentaglot Apostolos in the Biblioteca Ambrosiana: Ms. B 20 inf. a-b», in B. Der Muğrdechian (ed.), *Between Paris and Fresno: Armenian Studies in Honor of Dickran Kouymjian*, Costa Mesa CA 2008, pp. 247–259.

«Giancarlo Bolognesi, il Maestro e lo studioso: una testimonianza», in R.B. Finazzi – P. Tornaghi (a cura di), *Dall'Oriente all'Occidente. Itinerari linguistici di Giancarlo Bolognesi*, ISU Università Cattolica, Milano 2008, pp. 91–101.

«L'epoca di Cilicia nella Chiesa Armena (1045–1441)», in L. Vaccaro – B.L. Zekyan (a cura di), *Storia religiosa dell'Armenia. Una cristianità di frontiera tra fedeltà al passato e sfide del presente*, Centro Ambrosiano, Gazzada (Va) 2010, pp. 71–92.

«Qualche osservazione sulla lingua della Storia degli arcieri di Grigor di Akner», in *I Mongoli in Armenia: storia e immaginario*. Atti del Seminario Internazionale, Bologna, Dipartimento di Paleografia e Medievistica, 26 e 27 novembre 2009, a cura di M. Bais – A. Siirinian, *Bazmavep* 168/3–4 (2010), 2011, pp. 663–672.

«Lingua e scrittura», in *Armenia. Impronte di una civiltà* (Catalogo della Mostra al Museo Correr, Museo Archeologico Nazionale, Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia 16 dicembre 2011–10 aprile 2012), a cura di G. Uluhogian – B.L. Zekyan – V. Karapetian, Skira, Milano 2011, pp. 35–39.

«Lettere da casa prima e dopo la catastrofe: Tadem 1913–1914; 1919», *Venise – St. Lazare*, 2011, (*Bibliothèque d'arménologie «Bazmavep»*, 40).

«Il Matenadaran: storia di una biblioteca speciale», [s.l., s.d.], pp. 32.

«Il manoscritto armeno nelle biblioteche italiane», in C. Baffioni – R.B. Finazzi – A. Passoni Dell’Acqua – E. Vergani, Gli studi orientalistici in Ambrosiana nella cornice del IV centenario (1609–2009), Milano – Roma 2012, pp. 125–143.

«O tu lingua meravigliosa (L’apporto dei Mechitaristi alla salvaguardia e alla diffusione dell’armeno)», Bazmavap, 171/1–2 (2013), pp. 208–221.

«Due manoscritti armeni salvati dai Cappuccini», Revue des études Arméniennes, XXXVI (2014), pp. 211–236.

Գանձասարի կաթողիկոսության սրբավայրերը ըստ Երեմիա Չելեպի Քյոմուրճյանի քարտեզի (1691 թ.), – ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելված «Աշխատանքային տետրեր», 2014, 3–4, էջ 94–98.

«Cent’anni dal genocidio degli armeni», editoriale online <http://www.viandanti.it> 20 aprile 2015; ripubblicato in «Il Regno», Studio del mese: Armenia 1915: fu genocidio?, 15 aprile 2015, pp. 276–277.

«I libri e la biblioteca, ovvero la cultura di un popolo martoriato. Un simbolo dell’Armenia: il nuovo Matenadaran», Pretext, IV (ottobre 2015), pp. 124–129.

«In viaggio con Adriano», in Hodoeporica Venetiana. La divisione del mondo in Oriente. Atti del Convegno di Studi (Biblioteca Internazionale «La Vigna» – Vicenza, 18 aprile 2015), a cura di G. Pedrini, Vicenza 2015, pp. 387–400.

«Il Salterio di Abgar T’oxa t’ec’i (a. 1565) e l’avvio degli studi armenistici presso la Biblioteca Ambrosiana di Milano», in G. Uluhogian, Collectanea Armeniaca, a cura di R.B. Finazzi – A. Sirinian, Milano – Roma 2016, pp. 313–337.

Գրախոսություններ, հանրագիտարանային հոդվածներ, հաղորդումներ

Notizia di: L. Leloir, «La version géorgienne de la Bible», [Bazmavap, 116 (1958), 197–203], Bibbia e Oriente, 2 (1960), p. 75.

Trad. di: Abraham di Ankara, Lamento sulla presa di Costantinopoli, in La caduta di Costantinopoli, II: L’eco nel mondo, a cura di A. Pertusi, Milano 1976, pp. 412–419.

Mostra del Libro armeno, Catalogo-guida [della mostra: Biblioteca dell’Università Cattolica del Sacro Cuore, Sala Riviste, 6–13 giugno 1979], Milano 1979.

Rec. a: Կ. Մուրատյան, Գրիգոր Նազիանզացին հայ մատենագրութեան մէջ, Erevan 1983, ibid., pp. 347–350.

Rec. a: G. Lafontaine–B. Coulie, La version arménienne des Discours de Grégoire de Nazianze. Tradition manuscrite et histoire du texte, Lovanii 1983, Bazmavep, 142/3–4 (1984), pp. 344–347.

«L’Œge classique de l’imprimerie arménienne», in Le livre arménien à travers les Œges, Catalogue de l’exposition tenue au Musée de la Marine, Marseille, 2–21 octobre 1985, Marseille 1985, pp. 115–117.

Voce: «Libro del cammino (II), di E. Ciarenz», in Dizionario dei Capolavori, Torino 1987, p. 891.

Voce: «Ferite dell’Armenia (Le), di Kh. Abovian», ibid., pp. 607–608.

Rassegna: «The Fourth International Symposium on Armenian Art (Yerevan 11–17 September 1985)», Studi Medievali, ser. III, 28/1 (1987), pp. 481–484.

Rassegna: «Recupero di testi classici attraverso recezioni in lingue del Vicino e Medio Oriente (VI), Milano 5–6 Ottobre 1987», Studi e Ricerche sull’Oriente Cristiano, 10/3 (1987), pp. 183–185.

[«Premessa»] ad A. Sirinian, «Contributo allo studio della versione armena dell’Orazione 7 di Gregorio di Nazianzo», Studi e Ricerche sull’Oriente Cristiano, 11/3 (1988), p. 179.

Rassegna: «Due importanti convegni internazionali a Erevan (RSS d’Armenia)», Rivista di Bizantinistica, 1/1 (1991), pp. 289–296.

Conversazioni sull’Armenia (Bologna, novembre 1994), Bologna 1994, 14 pp.

Rec. a: B. Coulie (ed.), Sancti Gregorii Nazianzeni Opera. Versio Armeniaca, I. Orationes II, XII, IX, (Corpus Christianorum, Series Graeca, 28; Corpus Nazianzenum, 3), Turnhout 1994, Le Muséon, 108/3–4 (1995), pp. 431–434.

«Presentazione», in V. Ohanian, Dizionario italiano-armeno, Venezia–San Lazzaro, 1995, p. [3].

«Presentazione», in V. Ohanian, Dizionario armeno-italiano, Venezia–San Lazzaro, 1996, p. [3].

Trad. di: Hovhannes Thumanian, Preludio, in In forma di parole, XVIII, ser. IV, 1 (gennaio–marzo 1998) [= Canto d’Armenia. Yerg Hayastani, a cura di B.L. Zekian], pp. 193, 198–201.

Trad. di: Siamantho, Un pugno di cenere, casa paterna..., ibid., pp. 203–207.

Trad. di: Paruyr Sevak, Preghiera del nuovo giorno, ibid., pp. 272–275.

«Preface / Մնացորդ», in Armenian History Materials in the Archives of Central Europe, [a cura di G. Uluhogian], Yerevan 2001, pp. 5–8.

«Presentazione», in Aksel Bakunts, Racconti dal silenzio. Cinque novelle armene, [trad. di M. Bernardelli, E. Botticelli, S. Kirakosyan, S. Mancini Lombardi; cura redazionale di G. Uluhogian], (Carte armene), Milano 2002, pp. 9–10.

«Presentazione», in: Le scienze e le «arti» nell'Armenia Medievale. Atti del Seminario Internazionale 29–30 ottobre 2001, a cura di A. Sirinian, S. Mancini Lombardi, L.D. Nocetti, (Dpm quaderni, convegni 1), Bologna 2003, pp. 3–4.

23. «Il Catalogo dei manoscritti che si trovano nelle biblioteche d'Italia», in Levon Khachikian 90. Materials of International Conference dedicated to the 90th Anniversary of the Founder–Director of the Matenadaran, Yerevan 2011, pp. 51–58.

24. Introduction, in Studies on the Ancient Armenian version of Philo's Works, by S. Mancini Lombardi & Paola Pontani, Leiden–Boston 2011, pp. 1–6.

25. Rec. a: C. Gugerotti, Caucaso e dintorni. Viaggio in una cristianità di frontiera, Roma 2012, ne «L'Osservatore Romano» del 7 luglio 2012.

26. «Հաղորդում Իտալիայում (Րեջջիո Եմիլիա ք.) նոր հայտնաբերուած երկու ձեռագրերի մասին» [Comunicazione su due manoscritti recentemente ritrovati nella città di Reggio Emilia], Banber Matenadaran, 20 (2014), pp. 469–476.

27. [= G. Uluhogyan], «A New Development for Armenian Studies in Italy: the Ambrosian Academy in Milan», Banber Hayagitut'ean/Vestnik Armenovedeniya/Journal of Armenian Studies, X/1 (2016), pp. 161–165 [con traduzione armena e russa rispettivamente alle pp. 166–167 e 168–169], disponibile online all'indirizzo <http://www.haygithimnadram.am/journals.php?langid=1>

Խմբագրում

Atti del Terzo Simposio Internazionale di Arte Armena (Milano–Vicenza–Castelfranco V.-Piazzola sul Brenta–Venezia, 25 settembre–1° ottobre 1981), [a cura di G. U. e G. Ieni], San Lazzaro–Venezia 1984 [cf. n° 16].

Armenian History Materials in the Archives of Central Europe, [ed. by G. Uluhogyan], Yerevan 2001 [cf. n° 57].

Aksel Bakunts, Racconti dal silenzio. Cinque novelle armene, [trad. di M. Bernardelli, E. Botticelli, S. Kirakosyan, S. Mancini Lombardi; cura redazionale di G. U.], (Carte armene), Milano 2002 [cf. n° 21].

Finestra sul cinema armeno – Il fascino discreto del cinema armeno, [in occasione della rassegna cinematografica: Bologna, Cineteca, 9–18 marzo 2003, con testi di C. Bragaglia et al.], a cura di C. Bragaglia, G. Uluhogyan e A. Sirinian, [Bologna] 2003.

Armenia. Impronte di una civiltà (Catalogo della Mostra al Museo Correr, Museo Archeologico Nazionale, Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia 16 dicembre 2011–10 aprile 2012), [con B.L. Zekian, V. Karapetian], Milano 2011 [cf. n. 81].